पश्चिम गुल्मीका लोकगीतको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत

पाटन संयुक्त क्याम्पस, नेपाली शिक्षण समिति, स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको

दसौं पत्रको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

अच्युत गिरी

नेपाली शिक्षण समिति

नेपाली स्नातकोत्तर कार्यक्रम

पाटन संयुक्त क्याम्पस

पाटनढोका, ललितपुर

२०६८

शोधनिर्देशकको सिफारिस

शोधार्थी अच्युत गिरीले त्रि.वि. नेपाली स्नातकोत्तर कार्यक्रम अन्तर्गत एम.ए. दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका निम्ति प्रस्तुत गर्नु भएको **'पश्चिम गुल्मीका लोकगीतको अध्ययन'** शीर्षकको शोधकार्य मेरा निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । शोधार्थी गिरीले यस शोधकार्यमा गुल्मी जिल्लाको अध्ययन गर्नुका साथै पश्चिम गुल्मीमा प्रचलित लोकगीतहरूको सङ्कलन, अध्ययन र विश्लेषण गर्नु भएको छ । शोधार्थीले यस अध्ययनमा नेपाली लोकगीतको ऐतिहासिकता र लोकगीतको सैद्धान्तिक अध्ययन समेत गर्नु भएको हुँदा यो शोधपत्र नेपाली साहित्यका पाठकहरूका निम्ति उपयोगी हुने देखिन्छ । अतः शोधार्थी गिरीको यस शोधकार्यप्रति म सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली शिक्षण समिति, नेपाली स्नातकोत्तर कार्यक्रम समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

....

सहप्रा. डा. कृष्णप्रसाद दाहाल

शोधनिर्देशक

नेपाली स्नातकोत्तर कार्यक्रम

पाटन संयुक्त क्याम्पस

पाटनढोका, ललितपुर

मिति : २०६८/०४/११

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

पाटन संयुक्त क्याम्पस

मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय

नेपाली स्नातकोत्तर कार्यक्रम

नेपाली शिक्षण समिति

पाटनढोका, ललितपुर

स्वीकृति - पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत पाटन संयुक्त क्याम्पसका छात्र : श्री अच्युत गिरीले त्रि.वि. स्नातकोत्तर तहमा नेपाली विषयको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गर्नु भएको पश्चिम गुल्मीका लोकगीतको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृति प्रदान गरिएको छ :

....

सहप्रा. डा. कृष्णप्रसाद दाहाल

शोधनिर्देशक

नेपाली स्नातकोत्तर कार्यक्रम

पाटन संयुक्त क्याम्पस

पाटनढोका, ललितपुर

....

प्रा. डा. जगदीशचन्द्र भण्डारी

संयोजक

नेपाली स्नातकोत्तर कार्यक्रम

पाटन संयुक्त क्याम्पस

पाटनढोका, ललितपुर

....

सहप्रा. सुरेन्द्रवरसिंह थापा

विभागीय प्रमुख

नेपाली शिक्षण समिति

पाटन संयुक्त क्याम्पस

पाटनढोका, ललितपुर

....

सहप्रा. डा. शैलेन्दुप्रकाश नेपाल

बाह्यपरीक्षक

पद्मकन्या क्याम्पस

बागबजार, काठमाडौं

मितिः २०६८/०४/१९

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र क्षेत्रीय अध्ययन अनुसन्धानको उपलब्धि हो । स्नातकोत्तर तह (एम.ए.)को शैक्षिक उपाधि हासिल गर्ने प्रयोजनको लागि यो शोधपत्र तयार पारेको हुँ । मलाई मेरा हजुरबुबा नारायण गिरी, हजुरआमा स्व. तुलसा गिरी, बुबा तेजमान गिरी र आमा पवित्रा गिरीले यो तहसम्म अध्ययन गर्ने वातावरण मिलाई हरतरहले प्रेरणा दिनुभएको छ । उहाँहरुप्रति म हदैसम्म आभारी छु ।

मेरा श्रद्धेय गुरु सहप्रा. डा. कृष्णप्रसाद दाहालको अमूल्य समय र कुशल निर्देशनमा मैले यो शोधपत्र तयार पारेको हुँ । यस कार्यको लागि उहाँबाट अतुलनीय सहयोग प्राप्त भएको छ । यसका लागि म आदरणीय गुरुप्रति हृदयदेखि नै आभार प्रकट गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधशीर्षकमा अनुसन्धान गर्न स्वीकृति प्रदान गर्नुहुने नेपाली स्नातकोत्तर कार्यक्रम, पाटन संयुक्त क्याम्पसका संयोजक श्रद्धेय गुरु प्रा.डा. जगदीशचन्द्र भण्डारीप्रति पनि आभार प्रकट गर्दछु । यसै गरी नेपाली शिक्षण समिति, पाटन संयुक्त क्याम्पसका विभागीय प्रमुख सहप्रा. सुरेन्द्रवरसिंह थापा लगायत अन्य गुरुहरू र प्रशासकीय सहायक दुर्गादेवी महर्जनप्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

समयमै शोधपत्र तयार गर्न बारम्बार उत्साहित गर्ने श्रीमती सावित्रा, भाइ खगेश्वर, बुहारी कविता, बहिनी गीता, ज्वाइँ रामचन्द्र गिरी र मित्र हरिप्रसाद ज्ञवालीलाई धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । यस शोधपत्रका लागि सामग्री सङ्कलन कार्यमा सहयोग पुऱ्याउनुहुने पश्चिम गुल्मीका सूचकहरूप्रति धेरै आभारी छु । यसै गरी पुस्तकालयीय सामग्रीको अध्ययन गर्ने अवसर दिएर सहयोग पुऱ्याउने रेसुङ्गा बहुमुखी क्याम्पस पुस्तकालय - तम्घास, किरण पुस्तकालय - तम्घास, पाटन संयुक्त क्याम्पस पुस्तकालय - पाटनढोका र त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय - कीर्तिपुरका व्यवस्थापक र सहयोगी कर्मचारीप्रति पनि कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा सहयोगी भूमिका खेल्ने बाल्यकालदेखिकै मित्रहरू माधवप्रसाद अर्याल र चक्रपाणि अर्याललाई पनि धन्यवादका पात्रमा सूचीकृत गरेको छु । आफ्नो कार्यव्यस्तताका बाबजुद पनि पर्याप्त समय दिएर टङ्कन कार्य गरी सहयोग पुऱ्याउनु हुने सुजल प्रिटिङ्ग प्रेस, नयाँ बानेश्वर, शङ्खमूल मार्गका श्री सुमन महर्जन र प्रत्यक्ष परोक्ष सहयोग पुऱ्याउने आम शुभचिन्तक तथा अन्य सहयोगी साथीहरूप्रति म कृतज्ञ छु ।

अन्त्यमा, शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि पाटन संयुक्त क्याम्पस, नेपाली शिक्षण समिति, स्नातकोत्तर कार्यक्रम समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

....

अच्युत गिरी

(शोधार्थी)

क्याम्पस क्रमाङ्क : ३१/०६४
परीक्षा क्रमाङ्क : २२०४४७/०६६
त्रि.वि. रजिस्ट्रेसन नं : ३७३०९-९४
नेपाली शिक्षण समिति
नेपाली स्नातकोत्तर कार्यक्रम
पाटन संयुक्त क्याम्पस
पाटनढोका, ललितपुर ।

मितिः २०६८/०३/३१
मर्भुङ - १, गुल्मी ।

विषयसूची

विषयक्रम **पृष्ठक्रम**

शोधनिर्देशकको सिफारिस - पत्र

मूल्याङ्कन समितिको स्वीकृति -पत्र

कृतज्ञताज्ञापन

सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

अध्याय - एक : परिचय **१ - ५**

१.१ शोधशीर्षक १

१.२ शोधकार्यको प्रयोजन १

१.३ समस्याकथन १

१.४ शोधकार्यका उद्देश्य १

१.५ पूर्वकार्यको समीक्षा २

१.६ शोधकार्यको औचित्य, महत्व र उपयोगिता ३

१.७ शोधकार्यको सीमाङ्कन ४

१.८ सामग्री सङ्कलन विधि ४

१.९ सैद्धान्तिक ढाँचा र शोधविधि ४

१.१० शोधपत्रको रूपरेखा ५

अध्याय - दुई : गुल्मी जिल्लाको अध्ययन **६ - १६**

२.१ परिचय ६

२.२ ऐतिहासिक पृष्ठभूमि ६

२.३ भौगोलिक स्थिति ७

२.३.१ क्षेत्रफल र सिमाना ७

२.३.२ धरातलीय स्वरूप ७
२.३.२.१ पहाडी भाग ८
२.३.२.२ बेंसी भाग ८
२.३.३ हावापानी ८
२.३.४ वनजङ्गल ९
२.३.४ नदीनाला ९
२.४ राजनीतिक एवम् प्रशासनिक विभाजन ९
२.५ सामाजिक जनजीवन ११
२.५.१ जनसङ्ख्या ११
२.५.२ जातजाति १२
२.५.३ धर्म १२
२.५.४ भाषा १२
२.५.५ रहनसहन १३
२.५.५.१ लवाइखवाइ १३
२.५.५.२ चाडपर्व १४
२.५.५.३ संस्कार १४
२.६ आर्थिक क्रियाकलाप १४
२.६.१ कृषि १४
२.६.२ उद्योग १५
२.६.३ व्यापार १५
२.६.४ पर्यटन १५
२.६.५ रोजगारी १६
२.७ निष्कर्ष १६

अध्याय - तीन : लोकगीतको सैद्धान्तिक अध्ययन १७ - २८

३.१ परिचय १७

३.२ लोकगीतको परिचय १७

३.३ लोकगीतको परिभाषा १८

३.४ लोकगीतको तत्व १९

३.५ लोकगीतको वर्गीकरण २०

३.६ लोकगीतका विशेषता २३

३.७ लोकगीतको महत्व २५

३.८ नेपाली लोकगीतको अध्ययन परम्परा २५

३.९ निष्कर्ष २८

अध्याय - चार : पश्चिम गुल्मीका लोकगीतको सङ्कलन र वर्गीकरण २९ - ५८

४.१ परिचय २९

४.२ विषय प्रवेश २९

४.३ वर्षचक्रीय लोकगीत ३०

४.३.१ बाह्रमासे लोकगीत ३०

४.३.१.१ दोहोरी गीत ३१

४.३.१.२ झ्याउरे गीत ३३

४.३.१.३ चुड्का/रोइला ३४

४.३.१.४ सालैजो ३६

४.३.१.५ सुनीमाया ३७

४.३.२ ऋतुकालीन लोकगीत ३७

४.३.२.१ पर्वगीत ३८

४.३.२.१.१ तीजका गीत ३८

४.३.२.१.२ सराएँ ३९

४.३.२.१.३ देउसी/द्यौसी ४०

४.३.२.१.४ भैलो ४२

४.३.२.१.५ फागु/होरी ४४

४.३.२.२. कर्मगीत ४५

४.३.२.२.१ घाँसेगीत ४५

४.३.२.२.२ असारे/वाली ४६

४.३.२.२.३ दाइँगीत ४७

४.४ जीवनचक्रीय लोकगीत ४८

४.४.१ संस्कारगीत ४८

४.४.१.१ विवाह-सिलोक ४८

४.४.१.२ रत्यौली/जिउँती ५०

४.४.२ धार्मिक गीत ५१

४.४.२.१ आरती ५१

४.४.२.२ भजन ५३

४.४.२.३ कीर्तन ५६

४.४.३ उमेर अवस्थाका लोकगीत ५६

४.४.३.१ बालगीत ५७

४.५ निष्कर्ष ५८

अध्याय - पाँच : पश्चिम गुल्मीका लोकगीतको अध्ययन र मूल्याङ्कन ५९ - ८२

५.१ परिचय ५९

५.२ विषयवस्तु ५९

५.३ संरचना ६०

५.४ लय ६२

५.५ भाव ६४

५.६ भाषाशैली ६५

५.७ काव्यतत्व ६७

५.७.१ रस ६७

५.७.२ अलङ्कार ७०

५.७.२.१ शब्दालङ्कार ७०

५.७.२.२ अर्थालङ्कार ७१

५.८ प्रवृत्ति र विशेषताहरू ७३

५.८.१ सामाजिक जीवनको चित्रण ७४

५.८..२ सांस्कृतिक जीवनको चित्रण ७६

५.८.३ आर्थिक जीवनको चित्रण ७७

५.८.४ प्रकृतिको चित्रण ७९

५.९ मूल्याङ्कन ८१

५.१० निष्कर्ष ८२

अध्याय - छ : उपसंहार एवम् निष्कर्ष ८३ - ८५

६.१ उपसंहार ८३

६.२ निष्कर्ष ८३

६.३ भावि अध्ययनको लागि सुझाव ८५

सूचकहरूको सूची ८६

सन्दर्भ ग्रन्थसूची ८७

परिशिष्ट ९०

सङ्क्षेपीकृत शब्द-सूची

अप्र.	= अप्रकाशित
इ.	= इस्वी संवत्
एफ. एम्.	= फ्रिक्वेन्सी मोडुलेसन
एम्. ए.	= मास्टर अफ आर्टस् (स्नातकोत्तर)
कि. मि.	= किलो मिटर
क्र. सं.	= क्रम सङ्ख्या
गा.वि.स.	= गाउँ विकास समिति
जि.वि.स.	= जिल्ला विकास समिति
जि.शि.का.	= जिल्ला शिक्षा कार्यालय
डा.	= डाक्टर
त्रि.वि.	= त्रिभुवन विश्वविद्यालय
दो. स.	= दोस्रो संस्करण
ने.रा.प्र.प्र.	= नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान्
पृ.	= पृष्ठ (पाना)
प्रा.	= प्राध्यापक
प्रा. लि.	= प्राइभेट लिमिटेड
मि.	= मिटर
वि.क.	= विश्वकर्मा
वि.सं.	= विक्रम संवत्
सम्पा.	= सम्पादक
सहप्रा.	= सह-प्राध्यापक
स्व.	= स्वर्गीय